

2465

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅԻՆ «ՄՇԱԿՈՅԹ» ՊԱՐԲ ԵՐԱԿԱՆԻ

ՐՇԵԱՐՏ ՔԻՓԼԻՆԿ

ՈՂՋ ՄԸ ՄԵՌԵԱԼՆԵՐՈՒ ՄԷՋ

Թարգմ. Ա. ՍԵՄՍ

ՓԱՐԵՋ

1937

82

4-50

80 7194-3

88
4-50

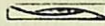
14 JUN 2005

2 NOV 2009

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ «ՄՇԱԿՈՅԹ» ՊԱՐԲ ԵՐԱԿԱՆԻ

ՐԸՏԵԱՐՏ ԲԻՓԼԻՆԿ

ՈՂՋ ՄԸ ՄԵՌԵՍԱԼՆԵՐՈՒ ՄԷՋ...

Թարգմանեց Ա. ՍԵՄԱ.

ՓԱՐԻՋ
1937

20.05.2013

2464

Ր Ը Տ Ե Ա Ր Տ Ք Ի Փ Լ Ի Ն Կ

ձիչք սրտին վրայ Հնդկաստանի՝ որ յետագային անոր գրական ստեղծագործութեանց պիտի ծառայէր ատաղձ, Rudyard Kipling, որ մեռաւ 1936ի յունվարին, ծնած էր 1865ին Պոմպէի մէջ: Վեց տարեկանին ծնողքին կողմէ զրկուած է Անգլիոյ տոնմիկ կրթութիւն և զարգացում ստանալու համար: Ուսման շրջանը աւարտելէ վերջ, տասներեօթ տարեկանին իր գոյէճի ընկերներուն հետ կը ձգէ «նեղ կղզին» ու կը վերադառնայ անասնման ծովերու և անապատներու արեւոտ Հնդկաստանը: Հոն պահ մը կը զբաղի լրագրութեամբ ու այլ գրական աշխատութիւններով:

Կայսերապաշտ Անգլիոյ մեծագոյն երգիչն է եղած ինք: Գրած քերթուածներուն, պատմուածքներուն և վէպերուն բազմահատոր գրքերը հանրածանօթ դէմք մը դարձուցած են զայն: Յանգամ ձրագր (1891), Եղեգնաբաւուսի Գիրքը (ա. 1894, բ. 1895), Եօթը Ծովեր (1896), Կտիկն նաւապետներ (1897), Կիմ (1901), Հինգ Ազգեր (1903), Հնդկաստանի պամուածքներ՝ (որմէ կը բարգմանեմ սոյն պատմուածքը) եւ այլն:

Մինչդեռ միւս բանաստեղծներու արատաբութիւնները թաթաւուն են եղած թանձր մեղամաղձոտութեամբ մը, ազգեցութեանը ներքեւ Լոնտոնի մատախլապատ երկնքին, Քիփլինկ եղած է ետանդի ու գործունէութեան ջղուտ երգիչը: Իր երգերուն և առհասարակ իր ամբողջ գրականութեան մէջ կայ կայսերապաշտ Անգլիոյ աշխարհին տիրելու և մինչեւ հեռաւոր Ասիա եւրոպական քաղաքակրթութիւնը տարածելու «գերագոյն իրաւունք»ին և «պարտականութեան» փառաբանութիւնը: Այի մը Անգլիացիներու կողմէ երեք հարիւր միլիոն

3684-72

ժողովրդի մը անխղճօրէն շահագործումը երգած է իր բոլոր գործե-
րուն մէջ այնպիսի շեշտերով՝ որոնք Օքսֆորդի և Քէյմպրիճի ժա-
մանակավրէպ բանասէր քերթողներուն բերած են արիւնտ ընդ-
հանրումներու արհաւիրակից տեսիլքը, երեւակայածին նորութիւններ
որոնող նրբամոլ արուեստագէտներուն ցուցուցած կեանքին ու իրա-
կանութեան տեսիլքը:

Տեսիլքը բիրտ ուժին՝ որ կրնայ հարուածել անողոք, անգոսնելով
հնագոյն քաղաքակրթութիւնները, և քամել «յետագէմ» կոչուած
ասիացի Հնդկներուն արիւնք և հարատայնել կայսրութիւնը, բնիկ-
ները հարստահարելով: Ան գիտէ ամենէն սովորական մարդուն մէջ,
ըլլան անոնք Անգլիացի թէ Հնդկի, երեւան բերել վայրենի և կոշտ
անձր: Իր ամբողջ գործին մէջ կայ արհամարհանք և զգուշաւորու-
թիւն այն բոլորին հանդէպ՝ որ անգլիական կարգապահութեան զը-
րոշմը չեն կրեր:

Քիփլինկի գտած յաջողութեան պատճառները պէտք է փնտռել
իր գրական անթերի ոճով մը անսթեւեթ պատմելակերպին մէջ,
խուսափում՝ հոգեբանական բարդութիւններէ, նկարագիրներու մա-
նուածապատ երկուութիւններէ, շէջքափրբան մտասեւեռումներէ:
Անոր տիպարները սովորական անհատներ են առհասարակ և հազ-
ուադէպօրէն անհատականութիւններ: Տեսակ մը թերթօն:

Հռչակուած է կայսրութեան Հովեռուր «մեծագոյն Անգլիոյ» ուժն
ու եռանդը երգած, տիրապետական ձգտումները տարփողած ըլլա-
լուն համար: Բոլոր Եւրոպացիներու յատուկ ինքզինքնին ընտրեալ-
ներ նկատելու մեծամտութիւնը գիտցած է փայփայել և շահիլ ժողո-
վրդականութիւն և զրամ: Ասով կարելի է բացատրել այն աննախ-
ընթաց ժողովրդականութիւնը որ իր գրքերը ճանչցան և այն խոշոր
հարստութիւնը, ցարդ անմատչելի ս'եւէ գրագէտի, որ ան գիզեց
իր գրքերուն վաճառումովը միայն: Իր մեռած պահուն այդ հարբա-
տութիւնը կը նկատուէր յիսունվեց միլիոն ֆրանք, մէջը հաշուե-
լով նաեւ 1903ին ստացած Նոպէլեան մրցանակին գումարը:

Փարիզ Ա. ՍԵՄԱ

«Ողջ կամ մեռեալ... ուրիշ ելի չկայ»:
Հնդկական առած

Աճաբարներու պէս խօսելով՝ բռնք թէ ոչ մէկ խաբէութիւն
կայ այս պատմուածքին մէջ որ պիտի կարդաք: Դիպուածով է որ
ձիւզը հանդիպեցաւ այն զիւղին՝ որուն դոյութիւնը կատարելապէս
ճանչցուած է: Միայն թէ ինք հոն մուտք գործող միակ Անգլիացին
եղած է ցարդ:

Կալկիլութթայի եղբրքը նմանաձեւ զիւղակ մը կը ծաղկէր անց-
եալին մէջ և միւս կողմէ կը հաւաստեն թէ՛ քանի մարդ խորանայ
գէպի Բիքանիւրի սիրտը — որ ուրիշ բան չէ եթէ ոչ հնդկական մեծ
Անապատին սիրտը — հոն կարելի է գտնել ոչ միայն զիւղեր, այլ
ճշմարիտ քաղաք մը՝ ուր իրենց բանակետը հաստատած են այն
մեռեալները՝ որոնք դեռ ողջ են, բայց այլեւս զրկուած կեանքէ:

Ուրեմն վերոյիշեալ անապատին մէջ կայ նաեւ հրաշալի միջնա-
քաղաք մը՝ ուր, գանձեր զիզելէ վերջ, հարուստ վաշխատուներ, —
այնքան հարուստ՝ որ չհամարձակելով կոտորութեան հզօր պաշտ-
պանութեան վստահիլ, կը նախընտրեն կիլիչ անապատի ընդերքին
մէջ զաղթել. — ուր բոլոր մեծահարուստ վաշխատուները, կ'ըսէի,
կը ձեմեն ճոխ և սքանչելիօրէն կահաւորուած ու կախեալ, հանդըս-
տաւէտ բարուհներու մէջ, կը գնեն զեղանի զերուհիներ և իրենց
պալատները կը զարդարեն ոսկիով ու փղօսկրով: Միլտոնեան կրդ-
մինարով ու սատափով: Քանի որ ոչ սք խօրհած է այս քաղաքին
դոյութիւնը ժխտել, պատճառ չեմ տեսնիր ուրեմն թէ ինչո՞ւ համար
ձիւզի պատահած արտասովոր արկածին ճշգրութիւնը կ'օտկածի տակ
զրուի:

Ճիւղ քաղաքական ճարտարագէտ մըն է, որուն ուղեղը կազմուած է շատ աւելի յատակագծեր շինելու, հեռաւորութիւններ հաշուելու և դեռ չստեղծուած տարբեր աշխատանքներ կատարելու. ինք չէ՛ որ իր խելագատակը պիտի պեղէր «գարակային պատմութիւններ» հնարելու համար: Իր զբաղած գործը շատ աւելի շահաւէտ է: Մնաց որ, իր այդ դէպքը պատմելու ձեւը երբեք չփոխուիր և պէտք է տեսնել թէ ինչքան կը տաքնայ, երբ կը խորհի այն պարզելի ընդունելութեան մասին, որուն առարկայ եղաւ ինք:

Առաջին անգամ երբ այս պատմութիւնը գրի առաւ, զայն ըրաւ մէկ շունչով, այնպէս ինչպէս գրչին տակը եկաւ. բայց հետզհետէ քանի մը սրբագրութիւններ ըրաւ և զանազան բարոյական խորհրդածութիւններ աւելցուց. ինչպէս որ արդէն պիտի կարդաք:

Այս բոլորը սկսաւ նախ ջերմի թեթեւ հարուածէ մը: Աշխատանքըս պարտադրած էր զիս բազմաթիւ ամիսներ ընակել ժաղպիթանի և Մուպարաքի միջեւ, աւազուտ և տխուր վայր մը — է՛ եթէ — ինչպէս պիտի հաւաստեն բոլոր անոնք, որ դժբախտութիւնը ունեցած են հոն երթալու: Իմ քուլիներս ուրիշ սպասաւորներէ աւելի յուսահատեցուցիչ չէին և աշխատութիւններս այնքան գրաւած էին զիս, որ ձանձրանալու բնա՛ւ պատճառ չունէի. նոյնիսկ եթէ մեկամաղձոտութեան ենթակայ մէկը ըլլայի:

Իեկտեմբեր 23ի գիշերը ինքզինքս քիչ մը ջերմ գգացի: Լուսինը իր լիութեան մէջն էր դեռ և, ինչ որ ճիշտ է, այս բանը վրանիս շուրջ գտնուող բոլոր շուները հաչել կուտար: Անիծեալ կենդանիները երկուքական կամ երեքական կը միանային ու խենդենալը բան մը չէր: Քանի մը օրեր առաջ անոնցմէ ամենէն աւելի ունացողներէն մին զէնքի հարուածով մը սպաննած էի և լէշը վրանիս մուտքէն յիտուն քայլ հեռուն կախած էի առ ի զարհուրանք միւսներուն: Բայց իր ընկերները ինկան վրան ու ահուկի պայքարէ մը վերջ յաջողեցան լափել դիակը: Նոյնիսկ ինծի այնպէս թուեցաւ թէ իրենց ջանքը կրկնապատկեցին այնուհետեւ, երբ վերսկսան հնչեցնել «արարք չնորհաց»ի իրենց շարականը:

Ջերմի պատճառած զառանցանքը անհատէ անհատ կը տարբերի: Իմ մէջս գրգռումը տեղի տուաւ, շատ սակաւ ժամանակի մէջ, սեռ ու ձերմակ խայտարեղեմ դամբո մը սպաննելու գաղափարին, որ ամբողջ երեկոյթի տեւողութեան միշտ առաջինն էր ձայն տալու և առաջինը վերջացնելու մէջ: Այնպիսի գլխու պտոյտ մը ունէի և

այնքան զօրաւոր կը դողդղայի որ անոր վրայ պարպած հրազէնի բոլոր հարուածներս ալ ապարդիւն անցան: Յանկարծ միտքս ինկաւ որ անկէ ազատելու յարմարագոյն միջոցը պիտի ըլլար զայն ստիպել որ բացերը երթայ, և իր գործը լինցնել յովազ սպաննելու յատուկ նիզակով: Անտարակոյս ասիկա ջերմի ազդեցութեան տակ մըտադիւտ (Ֆանթեզիա) մըն էր. բայց լաւ կը յիշեմ որ այս բանը ինծի թուեցաւ չափազանց պարզ և իրագործելի:

Հետեւաբար հրամայեցի ձիապանիս, որ Փորնիքը վրանիս առջեւ բերէ անաղմուկ: Երբ նժոյգս պատրաստ եղաւ, բռնեցի սանձէն ու պատրաստ սպասեցի որ վրան ցատկեմ ու ասպատակեմ, երբ անըզգամ դամբոը սկսի ինքզինք լսելի դարձնել:

Փորնիք, ըսենք անցողակի, երկու օրէ իվեր խթուած էր: զիչերուան օդը զով էր և խայթիչ, ես զինուած էի զոյգ մը խթաններով, յատկապէս սրած՝ զոր կէսօրէ վերջ գործածած էի անզգայ զամբիկ մը աշխուժացնելու համար: Ուրեմն ձեզի կը թողում երեւակայել թէ ի՛նչ գնացքով կծկեց երբ սանձը ազատ թողուցի: Ակնթարթի մը մէջ վրանները արդէն մեր ետեւ շատ հեռուն կը մնային ու մենք գլխապտոյտ պատճառող արագութեամբ գնացքով մը զմեզ գտանք աւազուտ սնծիր տարածութեան միջեւ: Երկվայրկեան մը եւս ու անիծեալ շունը մեր ետին էր թողուած: Բոլորովին մոռցած էի, այսպէս նիզակը ձեռքս, ձիով ըրած արշաւանքիս բուն նպատակը:

Ջերմին պատճառած զառանցանքը և այս խելառ վազքին առթած գինովութիւնը անտարակոյս բոլորովին գլուխս կորսնցնել տուին ինծի. որովհետեւ տարտամ յիշատակի մը պէս ինծի այնպէս կը թուի որ ես բարձրացած եմ ասպատակներուն վրայ և նիզակս ուզած դէպի մեծղի տժգունատիպ լուսինը՝ որ ամենայն հանդարտութեամբ կը դիտէր կռուի հրաւերներ արձակող ճիչերով իմ խօյ վազքըս, մացառներուն և ուղտափուշերուն միջեւ: Քանի մը անգամներ ալ, կարծեմ թէ կրնամ նոյնիսկ հաստատել — գետնին վրայ մնացած հետքերն ալ վերահաստատեցին ինձ այդ բանը, — պատահեցաւ նոյնիսկ որ Փորնիքի վզին վրայ ինքզինքս ձգած էի, իրականօրէն խթաններուս վրայ կենալու աստիճան:

Այս ձի արարածը կը լափէր միջոցը — յուսնի յոյսով ողողած աւազի անչափելի տարածութիւն մը — կարծես դիւահար մը ըլլար: Կը յիշեմ որ անմիջապէս յետոյ վայրէջք մը ցցուեցաւ մեր դէմը և որովհետեւ կատարն էինք հասած այլեւս, Սուսլէճի Զուրը տեսա

դիմացս, ոտքերուս տակ արծաթ ձոյլի մը պէս: Այդ վայրկեանին նժոյգս ծանրօրէն ինկաւ քիթին վրայ և մենք գլտորուեցանք, երկուքս միասին, աներեւոյթ զառիվայրի մը խորը:

Հաւանաբար ուշս կորսնցուցած էի, որովհետեւ երբ ինքզինքս գտայ և աչքերս բացի, նկատեցի որ փորիս վրայ պառկած եմ բարակ աւազէ լեռնեակի մը վրայ, և որ արշալոյսը կը սկսէր տկար կերպով լուսաւորել գագաթը այն զառիվայրին՝ որուն ներքև ինկած էի: Երբ օրը բոլորովին լուսցաւ, հաստատեցի որ խորն էի ինկած աւազուտ և ձիւռ պայտի նմանող խառնարանաձեւ տեղի մը՝ որ կը բացուէր Սուալէճի Զուրին վրայ: Զերմս բոլորովին անցած էր ու գլխու թեթեւ պտոյտէ մը զատ, գիշերուան անկուսէս ոչ մէկ ցաւ չէի զգար:

Փորնիք՝ որ ինձմէ քանի մը քայլ անդին ոտքի կեցած էր, ըսելու հարկ չկայ, աննկարագրելիօրէն աւրըշտուած էր. բայց հակառակ ատոր ինք եւս անվնաս էր: Համէտը, Պոլոյի համէտ մը որ ես շատ կը սիրէի, վնասուած էր և փորին տակ սահած. այնպէս որ շատ ժամանակ առաւ այդ բոլորը կարգի դնելու աշխատանքս, ինչ որ առիթ ստեղծեց ինձի հագասօրէն հետազօտելու վայրը՝ ուրտեղ այնքան ապուշօրէն գլտորուած էի:

Տաղտկալի դառնալը յանձն առնելով, պէտք է մանրամասնօրէն նկարագրեմ, նկատելով որ անոր տարօրինակութիւններուն մանրամասնեալ ու ճշգրիտ նկարագրութիւնը օգտակար պիտի ըլլայ ընթերցողին, հասկնալու համար ինչ որ պիտի հետեւի:

Երեւակայեցէ՛ք ուրեմն, ինչպէս կը բացատրէի քիչ մը վերը, պայտաձեւ աւազուտ խառնարան մը, տասնեակ մէթր բարձրութեամբ զառիվայր պատերով եզերուած, որոնց շեղութիւնը մօտաւորապէս 65 աստիճան ըլլալու էր: Այս խառնարանը ունէր տափարակ մակերեսով գետին մը, մօտ յիսուն մէթր երկարութեամբ ու իր ամենէն լայն կողմէն երեսուն մեթր լայնքի վրայ, մէջտեղն ալ անկանոն ջրհորով մը: Խառնարանին ետեւ, խորունկը զուտ գետին կոչուած տեղէն մէկ մեթրի վրայ կը շարուէին ութսուներեք խորշեր կամ ծակեր, կիսաբոլորակ, ձուածեւ, քառակուսի կամ բազմանկիւն, բոլորն ալ մօտաւորապէս մէկ մեթրաչափ մուտքով: Աւելի ուշադիր քննելով, նկատեցի որ այդ ծակերուն իւրաքանչիւրը խնամով յարկաբաժնուած էր ծածան մուցաբով և եղէգներով, ու իւրաքանչիւր բացուածքի առջև շինութեանց յատուկ, ձիւղարներու գլխարկին

մահիկաձեւ արեւարգելին նմանող մաս մը դուրս ցցուած էր:

Ոչ մէկ հետք կար հոն, այդ նկուղներուն մէջ, մարդկային բնակութիւն մը ըլլալը ապացուցող. բայց ամփիթատրոնէն նետութեան այնպիսի ծանր հոտ մը կուգար, որ ես մինչեւ այն ատեն մուտ գործած հնդկական ոչ մէկ աւանի մէջ հանդիպած չեմ:

Փորնիքի կոնակը հեծնելով վերստին, — ինձի չափ ալ ան կ'աճապարէր բանակետող վերադառնալ, — պայտին շրջանը ըրի փնտնելու համար թէ գործածուելու յարմար անցք մը գոյութիւն ունէ՞ր արդեօք: Բնակիչները, որոնք ալ ըլլային, յարմար չդատելով ինքզինքնին ցոյց տալ, ես թողուած էի իմ անմիջական կարելիութիւններուս: Առաջին փորձը որ, Փորնիքին ոտուով մը ընել տալն եղաւ աւազուտ և զառիթափ պատն իվեր, ցոյց տուաւ ինձի որ ինկած էի այնպիսի թակարդի մը մէջ՝ որ առիւծամրջիւնը կը շինէ որսը բռնելու համար: Կենդանիին իւրաքանչիւր ոտուովն բարակ աւազը մեծ քանակով կը թափէր խառնարանի վրայէն և նետերու համազարկի մը ազմուկով կ'իյնար բացուածքները պաշտպանելու սահմանուած քիւերուն վրայ: Երկրորդ յարձակումին երկուքս ալ գրեթէ թաղուեցանք յատակը և կիսախեղդ եղանք աւազի տարափին տակ թաղուելով: Ես ստիպուեցայ ուշադրութիւնս դարձրնել գետին կողմը:

Այս կողմէն ելքը բաւական գիւրին կ'երեւար: Անտարակոյս աւազակոյտերը կը մեռնէին ճիշտ ջուրի մակերեսին վրայ, բայց անոնց իւրաքանչիւրի միջև կային բազմաթիւ խութեր ու խարակներ նրաւազոյն խորութեան տակ՝ որոնք, առանց մեծ գժուարութեան, Փորնիք կրնար քառասուքակ անցնիլ. այդ պիտի թոյլատրէր հասնիլ հաստատուն գետինը, յանկարծական աջ կամ ձախ շեղելով ձիւռս ընթացքը:

Մինչդեռ ձիւս այս կողմը կ'առաջնորդէի, հրացանաձգութեան թեթեւ ազմուկը հասաւ ինձի և անմիջապէս յետոյ գնդակ մը սուլելով անցաւ նժոյգիս ականջին քովէն:

Ոչ մէկ կասկած կարելի էր ունենալ արձակուած առարկայի բնոյթի մասին: Ասիկա Մարթինի-Հանրի օրինական գնդակ մըն էր: Հինգ հարիւր մէթր հեռուն, հոսանքին մէջտեղը տեղական նաւ մը խարսխած էր և մուխի բարակ սիւն մը՝ որ կախուած կը մնար անոր ծայրը, առաւօտեան հանդարտ օդին մէջ, ինձի անմիջապէս ցոյց տուաւ թէ որուն կը պարտէի այդ հոգածու ուշադրութիւնը՝

որ ինձի կը շնորհուէր: Այս տեսակ անել զիրքի մը մէջ տեսնուած է միթէ պատուարժան Եկեղեցիներէն: Նենգ աւազաթումբերը անկարելիութեան առջեւ կը դնէին զիս փախչելու այս տեղէն՝ ուր սպրթած էի սկամայ, և գետի կողմէն ալ կրնայի նաւուն վրայ գտնուող խելակորոյս անդաջիին հրացանաձգութեան ենթարկուիլ միայն: Պէտք է խոստովանիմ որ այս կացութիւնը առաւելութիւնը ունեցաւ զիս մխրճելու աւելի սաստիկ զայրոյթի մը մէջ:

Ուրիշ գնդակ մը ճիշտ ժամանակին հասաւ ինձ յիշեցնելու թէ շատ աւելի խելօք պիտի բլլար ընդհակառակը, ժողովել բոլոր պաղաւրիւնս, և ընդհուպ նահանջելով պատասպարուիլ պայտի ներքնակողմը: Բայց, անգամ մը հոն, նշմարեցի որ իբրև հետեւանք կրակի հարուածներուն, իրենց ստորերկրեայ նկուղներէն դուրս ելած էին վաթսուն և հինգ մարդկային արարածներ՝ որոնց գոյութիւնը չէի իսկ կասկածած մինչև այս վայրկեանը: Ինքզինքս կը գտնէի հանդիսականներու հոծ բազմութեան մը միջեւ. քառասունի մօտ այրեր, քսանի մօտ կիներ և երեխայ մը՝ որ նոյնիսկ հինգ տարեկան չկար: Բոլորն ալ թշուառօրէն հագուած էին հնդիկ մուրացկաններու յատուկ լաստի գոյն կտաւին քուրձերովը: Նախ այն արպաւորութիւնը կրեցի թէ անպիտան Փաքիրներու խումբի մը հետ էր գործս: Իրենց տեսքը այնքան աղտոտ և այնքան պփգալի էր, որ կը հրաժարիմ նկարագրելէ: Եւ սկսայ դողալ խորհելով թէ՛ ի՞նչ կրնար բլլալ իրենց կենցաղը այդ զազիր գետնախուղերուն մէջ:

Նոյնիսկ մեր օրերուն, իրենք զիրենք կառավարելու իրաւունք և կարելիութիւն չնորհուելէն իվեր համայնքներու, որով չնչեցին բնիկներուն ակնածանքը Սահիպներու հանդէպ, ես վարժուած էի միշտ ստորադասներուս մօտ գտնել որոշ չափով յարգանք և քաղաքավարութիւն: Յառաջանալով գէպի այս ուսիկները, բնական է կը սպասէի որ իմ ներկայութիւնս ուշադրութեան արժանանար: Ներկայութիւնս իրօք ուշադրութեան արժանացաւ, բայց իմ կանխամտածածէս բոլորովին տարբեր ձեւով:

Ապշեցուցիչ բան, և սակայն ճշմարիտ, այդ ցնցոտիապատաներու խմբակը յանդգնութիւնը մինչև ծիծաղներով զիս հեգնելու հասցուց որ նման քմծիծաղ և հեգնանք այլևս բնա՛ւ պիտի չցանկայի լսել: Հազիւ յառաջացայ անոնց միջեւ, կատարեալ համանուագ մը փրթթաւ ազադակներու, շողաիրատութեանց, ոռնումներու և ոռլ ու սուլոցի: շատեր նոյնիսկ սկսան գետինը տապալակիլ վատթար ուրախութեան և հրճուանքի մկանաձգտումներուն անձնատուր:

Գրելու պէտք եղած ժամանակէն իսկ պակաս միջոցի մը մէջ, թողուցի Փորնիքի սանձը և համբերութիւնս հատած առաւօտեան ապարդիւն փորձերէս, բոլոր ուժովս սկսայ հարուածել առաջին կարգին վրայ գտնուողները: Խեղճ հերոսները խաղի ողնափայտերու պէս հարուածներուս տակ սկսան տապալիլ. իրենց հեգնոտ ծիծաղները չուշացան տեղի տալ պաղատագին կոծերու, մինչ անոնք ալ, որ դեռ հարուած չէին ստացած, ծունկերուս փարեցան և բազմահրաչ գաւառաբարբառներով կ'աղաչէին որ խնայէի զիրենք:

Այս խառնաշփոթութեան մէջ, երբ ես ինքս ալ կը սկսէի ամօթ դրալ բարկութեան նուազէ մը այսքան դիւրաւ տարուած բլլալուս համար, ետեւէս մեղմ ձայն մը լսեցի որ կը մրմնջէր անդլիերէն.

— Սահի'պ, Սահի'պ, կը ճանչնա՞ք զիս: Սահի'պ, ես կու՛նկա Տասն եմ, հեռագրական պաշտօնեան եմ:

Անմիջապէս ետ դարձայ ինձ ձայնողին հետ դէմ դիմաց գալով:

Ես ճանչցեր էի կու՛նկա Տասը — ինչո՞ւ պիտի վարանէի իր բուն անունը տալու — չորս տարիներ առաջ, որպէս Տէգանցի Պրահմի-նական մը՝ որ Պու՛նժապի կառավարութիւնը Խալսիի նահանգները զրկած էր: Հոն հեռագրական օժանդակ գրատեխնիկ մը յանձնուած էր իրեն, և վերջին անգամ որ զինք տեսայ զուարթ, մեծափոր և քաջ պաշտօնատարի մը երեւոյթը ունէր. մանաւանդ անդլիերէն աղտոտ բառախաղեր ընելու մասնաւոր շնորհ՝ — առանձնայատկութիւն մը՝ որ իր պաշտօնատարական շնորհներէն ալ բարձր, ինձի մատուցած ծառայութեանց վրայ, երկար ժամանակ յիշած էի զինք: — Այնքան հազուադէպ է Հնդիկի մը հանդիպիլ, որ անդլիերէն բառախաղեր ընէ:

Բայց որքա՛ն փոխուած էր այս մարդը անկէ իվեր: Անձանաչելի դարձած էր: Աղանդաւորութեան նշան՝ մեծ փոր, ազդեցիկ խօսելակերպ, բոլորը անհետացած էին: Դիմացս ունէի կմախկացած ու խորշոմեալ էակ մը՝ առանց ապարօշի և գրեթէ մերկ: Մազը փու՛նջերով գլխուն կպչած և աչքերը խորը ինկան էին մօրինայի ձուկին պէս: Առանց այտին վրայի մահիկաձեւ սպիին, որուն պատճառ եղած էի ես, իրապէս երբեք պիտի չխորհէի թէ ինք էր: Սակայն այս մարդը իրապէս կու՛նկա Տասն էր, հետեւաբար — ինչ որ կը հանգստացնէր զիս — անդլիերէն խօսող տեղացի մը, որ պիտի կրնար լուսաբանել զիս ցարդ ինձի պատահածներուն մասին:

Ամբողջը ետ քաշուեցաւ, տեսնելով որ դէպի այս թշուառը դարձած էի և կը ստիպէի որ այս խառնարանէն դուս գալու միջոց մը ցոյց տար ինձի: Նոր փեստուած ագուս մը ունէր ան ձեռքը և ստանց պատասխանելու հարցումիս, յամբողջն ծոկեցաւ աւազուտ սարահարթին վրայ, լռիկ կրակ վառելու զբաղելով:

Չոր խոտը, աւազային խաշխաշն ու ջրածուփ փայտը դիւրավառ կ'ըլլան եթէ խնամով չորցուած են, և քիչ մը հանգստացուց զիս ծծմբային սովորական լուցկիով կրակը վառելը: Երբ այս բոլորը ազուտ բոց մը կազմեցին՝ որուն դիմաց պատշաճօրէն ագուսը կարմրելու դրուեցաւ, Կունկա Տաս առանց այլեւայլի հետեւեալ բառերով խօսք առաւ ի վերջոյ.

— Երկու տեսակ մարդիկ միայն կան, պարոն, ողջերն ու մեռեալները: Անոնք որ մեռած են՝ մեռած են, իսկ անոնք որ մեռած չեն՝ ողջ են: (Հոս ագուսը պահ մը իր ամբողջ ուշադրութիւնը պահանջեց, որովհետեւ կրակին դիմաց չզառնալու պարագային կարող էր խանձուիլ): Երբ տանը մէջ կը մեռնին ու մեռած չեն ըլլար Աստի վրայ կիզումի բերուած ժամանակ, կը փոխադրուին այստեղ:

Ժանտախտեալ զիւզին իսկական բնոյթը այսուհետեւ յստակօրէն կ'երեւար ինձ և ինչ որ լսած էի իր մասին, կարգացած՝ կոպիտ և զարհուրելի, կը նսեմանային նախկին Պրահմինականի ինձի ըրած յայտնութեանց առջեւ:

Տասնրկեց տարիներ առաջ, երբ առաջին անգամ կը ժամանէի Պոմպէյ, թափառական Հայ մը պատմած էր ինձի որ Հնդկաստանի մէջ տեղ մը յատուկ վայր մը դոյութիւն ունէր, որ կը փոխադրէին այն Հնդկիները, որոնք դժբախտութիւնը կ'ունենային պրծելու քնափութենէ կամ ուշաբարձութենէ, կ'աքտորուէին այդ վայրերը ու կը պահուէին գերութեան մէջ. և կը յիշեմ որ ամբողջ սրտովս խնդացեր էի այդ բոլորին համար, որ այդ ատենները հաճելի էր ձամբորդներու հնարք նկատել. հիմա նստած այս աւազեայ ծուղակին խորքը, յանկարծ յիշողութեանս մէջ ցցուեցաւ լուսանկարի մը նման յստակ Ուաթսոն պանդոկը՝ իր փունջաւներու երթեւեկով, իր սպիտակ հագած ծառաներով, և այդ ձիթագոյն երեսով Հայը, ու խելի անվերջանալի խնդուքով մը բռնուեցայ: Իրապէս հակադրութիւնը չափազանց այլանդակ էր:

Կունկա Տաս ծոկելով հանդերձ զազիր կենդանիին վրայ, հետաքրքրութեամբ կը լրտեսէր զիս: Հնդիկները հազուադէպօրէն կը

խնդան և միջափայրը՝ ուր կ'ապրէին, Կունկա Տասի մօտ տարածամ գուարթութիւն մը ստեղծելու ատակ չէր: Հանդիսաւոր շարժումով մը ագուսը հանեց իր փայտեայ շամփուրէն և նոյն հանդիսաւորութեամբ սկսաւ լափել զայն: Այս ըլլալէն յետոյ, վերսկսաւ իր պատմութիւնը, զոր հոս առաջ կը բերեմ իր իսկ բառերով:

— Քոլեուայի համաճարակին ատենները, ձեզ այրելու կը բերին գրեթէ մեռնելէ առաջ: Երբ գետեզերք կը հասնիք գետեզերքը, գուցէ զով օգը ձեզ կը վերակոչէ կեանքին. հետեւաբար եթէ միայն շունչ մը կեանք ունիք, քիչ մը ցեխ կը դնեն ձեր քիթին ու բերնին վրայ և վերջնականապէս կը մեռնիք: Եթէ առաւել կեանք ունիք, առաւել ցեխ կը դնեն. բայց եթէ չափազանց կեանք ունիք, հանգիստ կը թողուն ձեզ ու կը բերին հոս: Ես չափազանց կեանք ունէի ու զայրագին բողբոջի այն բոլոր անարժանութեանց զէմ որոնց կ'ուզէին զիս ենթարկել: Այդ ատենները ես պրահմինական էի և իմ հպարտութիւնս ունէի: Այժմ մեռեալ մըն եմ ու կ'ուտեմ, — հոս դիտեց կենդանիին լաւ մը ծծուած կրծոսկրը և մեր հանդիպումէն իվեր առաջին անգամ ըլլալով ցոյց տուաւ յուզման քանի մը նշանները, — ագուսներ և զեռ ուրիշ բաներ: Երբ նկատեցին թէ ես չափէն աւելի ողջ էի, գուրս հանեցին զիս պատանքէս, ամբողջ շարթուայ մը ընթացքին ընպելի գեղեր մատուցին ինձի՝ որոնք զիս բոլորովին առողջացուցին: Յետոյ կառախումբով զիս իմ գանուած տեղէն զրկեցին մինջեւ Օգարայի կայարանը մարդու մը ընկերակցութեամբ՝ որ անձիս խնամք կը տանէր: Օգարայի կայարանը երկու ուրիշ անձերու հետ միացանք: Մեր երեքս Օգարայի կայարանէն մինչև հոս բերին ուղտերու կոնակին վրայ: Այստեղ մէկ հարուածով հրեցին զիս և գլտորեցին բարձրէն մինչև յատակը. միւսները հետեւեցան ինձի, և այնուհետեւ ընդմիջտ մնացի հոս. անկէ՛ իվեր երկուք ու կէս տարի կ'ընէ...: Հին ժամանակ ես պրահմինական էի ու հպարտ. իսկ հիմա ագուսներով կը անանիմ:

- Ոչ մէկ միջոց չկա՞յ ասկէ գուրս ելլելու:
- Ո՛չ մէկ տեսակ միջոց: Սկիզբները յաճախ փորձուեցայ փախուստի ձեռնարկներ ընել, նմանապէս միւսները, բայց միշտ ձախողեցանք մեր գլխուն վրայ թափուող աւազին պատճառով:
- Ամենայն դէպս, ակնարկեցի ես, գետին կողմը գտնուող մասը ազատ է և միշտ ալ կարելի է փորձել գնդակներէն խուսափել, մնաց որ, գիշերը...

Արդէն իսկ մտքիս մէջ փախուստի յատակագիծ մը պատրաստուեցաւ, զոր բնագրական անձնասիրութիւն մը արգիւից ինձ կուսկա Տասի հաղորդել: Սակայն անիկա անմիջապէս գուշակած էր մաքէս անցածը և այն համր նկատողութիւնները՝ որոնց անձնատուր կ'ըլլայի մտովի: Եւ խոր ապշութիւն պատճառելով ինձի, երկարաձիգ ու հեզոտ քրքիչ մը արձակեց, — լաւ հասկցէք զիս, — որ միայն գերագաս մը կրնար ինքզինքին թոյլատրել ստորագասի մը հանդէպ, կամ առնուազն հաւասար մը՝ հաւասարի:

— Պիտի չյաջողիք, — արդէն ան «պարոն»ը բոլորովին ձգած էր իր սկիզբի նախադասութիւնէն ի վեր, — պիտի չյաջողիք այդ կողմէն խոյս առլ: Սակայն կրնաք միշտ փորձել: Ես, ինքս, փորձեցի: Մէկ անգամ միմիայն:

Անանուն սոսկում մը, գէշ վախ մը՝ որուն բնորոշայն փորձած էի հակազդել, սամրողջովին համակեց զիս: Իմ երկարատեւ քաղցս, — հիմա ժամը գրեթէ տասն էր ու ես ոչինչ կերած էի երէկ իրիկուան նախընթացէն ի վեր, — միացած ապարդիւն վազքիս առթած բուն և ոչ բնական խոտվքին, սպասած էր զիս և անկեղծօրէն համոզուած եմ որ պահ մը անհաւասարակչիտ անձի մը վարմունքը ունեցայ: Ամբողջ մարմնովս կը նետուէի աւազի անողոք զատիթափերն ի վեր: Հրաբերանի յատակին շուրջ բոլորածեւ կը վազէի հայնոյելով և աղթելով փոխնիփոխ: Կը սողայի գետակը եզերող կնիւններուն միջեւ, ստիպուելով նահանջել իւրաքանչիւր անգամին ջղային անյաղթելի տուայտանքի մը ազդեցութեան ներքեւ, շուրջիս աւազը հերկող գնդակներուն դիմաց: Որովհետեւ չէի համարձակեր կատգած շան մը նման սատկիլ այս գարչելի ժողովուրդին մէջ: Եւ ի վերջոյ ուժասպառ և գառանցանքէս յաղթահարեալ ինկայ ջրհորի չըջաքարին վրայ:

Ոչ ոքի նուագագոյն ուշադրութեան առարկայ դարձաւ այն ցուցադրութիւնը՝ որու վերջիչումով միայն այսօր իսկ ամօթէս կը կարմրիմ:

Քանի մը անձեր ջուր առնելու համար մարմինս ոտնակոխելով ջրհորին մօտեցան. բայց ակներեւ էր թէ վարժուած էին այս կարգի հանդիսութեանց և տարբեր գործեր ունէին աւելի կարեւոր, քան զբաղիլ իմ անձովս: Դրութիւնս յետին աստիճան նուաստացուցիչ կը դառնար: Ծիշտ է թէ, Կուսկա Տաս աւազով իր կրակին ածուխները խնամով ծածկելէ յետոյ, ձանձրոյթը յանձն առաւ կէս գաւաթ մը

լճացեալ ջուր թափել զլիսուս: Իր այս հոգածութեանը համար հաճոյքով պիտի ուզէի ծնկաչոք շնորհակալութիւն յայտնել, եթէ ամբողջ տեւողութեան՝ չկամ, կցկտուր և սուր ծիծաղների չարձակէր, ձիշտ անոնց նման՝ որ պատճառ եղան առաջին փորձարկութեանս աւազաթումբերուն դէմ:

Հողեւարքի մերձ վիճակի մը մէջ աչսպէս պատկած մնացի մինչև կէսօր: Յետոյ ինչպէս անօթութիւն զգացի, — վերջապէս մարդ մըն էի, — այս բանը հաղորդեցի Կուսկա Տասի՝ որ արդէն իսկ իմ տիտղոսեալ պաշտպանս սկսած էի նկատել: Բնիկներու հետ գործ ունեցող Եւրոպացիներու յատուկ շարժումներ բնկով, խուզարկեցի գրպանս և հանեցի չորս անաս Սակայն շուտով մտաբերեցի թէ որքան յիմար բան էր նման վայրի մը մէջ այս կարգի վարձատրութիւն և զբամը վերստին գրպանելու վրայ էի:

Կուսկա Տաս իմ տեսակէտս բաժնելու երեւոյթը չունէր սակայն:

— Այդ գրամը ինձի տուէք, բսաւ, ինձի պէտք է տաք ինչ որ ունիք: Թէ ոչ կ'երթամ մարդ կը բերեմ ու կը սպաննենք քեզ: Եւ այս բոլորը իբրեւ թէ աշխարհիս ամենէն բնական բանը ըլլար:

Բանի մը՝ որուն ամենէն աւելի հոգ կը տանի բրիտանական հպատակ մը, իր գրպաններուն բովանդակութիւնը պաշտպանէն է: Ամէն պարագայի երկար խորհրդածութեանց պէտք չունեցայ համոզուելու համար որ մեծ անմտութիւն պիտի ըլլար իմ կողմէս հակառակիլ այն միակ անձին, որ առ այժմ կարողութիւնը ունէր վիճակաբարելաւելու, միակը՝ որուն աշխատակցութիւնը կրնար յառաջիկային այս խառնարանէն փախուստս դիւրացնել: Որով իրեն տուի ունեցած բոլոր գրամներս՝ ինը ուսփի, հինգ անաս և հինգ փի. որովհետեւ սովորութիւն ունիմ վրանի տակ բնակելու պարագայիս քովս պախուժի համար մանրուք պահել:

Կուսկա Տաս չտեսութեամբ յափշտակեց գրամները և անմիջապէս անյայտացուց զանոնք պատաստտուն գողնոցին մէջ. իր արտայայտութիւնը, երբ դարձաւ հասու ըլլալու համար թէ ոչ ոք տեսած էր մեզ, սաղայէլական բան մը ունէր:

— Հիմա ուտելիք պիտի տամ ձեզի, յայտարարեց:

Ինչ բաւարարութիւն կրնար պարգեւել իրեն իմ զբամիս տէր դառնալը: Անկարող պիտի ըլլայի բացատրել: Բայց տրուած ըլլալով որ այդ այնքան սքանչելի հաճոյք կը պատճառէր իրեն, շնորհաւու-

րելի կը նկատէի ինքզինքս այնքան հաճոյակատարութեամբ զանոնք տալուս: Վասնզի վստահ եմ որ մերժումի պարագային ընտել պիտի չտատամսէր զիս մեռցնել տալու: Կարելի չէ ընդհանալ գազաններու քմահաճոյքին, երբ անոնց որջն ենք ինկած: Եւ իմ նոր ընկերակիցներս վայրի կենդանիներէ տարբերութիւն մը չունէին:

Անօրինակ բան՝ գիւղակին, բնակիչները հետաքրքրութեան ոչ մէկ արտայայտութիւն ունեցան ինծի հանդէպ: Երբ սկսայ բզրկտելով ուտել Կունկա Տասի բերած ճաշը՝ գոհհիկ շափաղի մը, գաւաթ մը հորի գարշահոտ ջուրով: Եւ Աստուած գիտէ թէ ինչքան մեծ է հետաքրքրութիւնը հնդկական գիւղերուն մէջ անդհանրապէս:

Նոյնիակ տարուեցայ հետեւցնելու թէ այս մարդիկը կ'արհամարհէին զիս: Ամենայն դէպս բան մը որ իրաւ է, այն է որ ինծի հանդէպ կը վերաբերուէին ամենատան անտարբերութեամբ: Ու Կունկա Տաս ալ անոնցմէ լաւագոյն ընթացք մը չէր բռնած ինծի հանդէպ: Կր ստիպէի զինք գարձուրելի գիւղակին վերաբերեալ հարցումներով խիտ անգոհացուցիչ պատասխաններ միայն կը ստանայի: Որքան որ կրցայ հասկնալ, գիւղը գոյութիւն ունէր անյիշատակելի ժամանակներէ իվեր, — ուրիշ հետեւցուցի՞ թէ պէտք էր, առ նուազն, դարու մը գոյութիւն ունենար, — եւ ամբողջ այդ ժամանակամիջոցին երբեք լսուած չէր որեւէ մէկու մը փախուստ տուած ըլլայր: Ասոնք լսելով ստիպուեցայ գլուխս բռնել երկու ձեռքերուս մէջ, խենդի պէս խառնարանին շուրջ դառնալու նուազն մը կրկին բռնուելու վախով: Կունկա Տաս գէշ հաճոյք մը կը զգար այդ ձեռով իմ չարչարանագին արտայայտութիւններս գիտելով: Ոչ մէկ ձեռով կարելի չեղաւ հաւանեցնել զինք որպէսզի աւելի որոշ տեղեկութիւններ հաղորդէր ինքնութեանը վերաբերեալ անոնց՝ որ խորհրդաւոր կերպով «անո՛նք» մակդիրով կ'որակէր:

— Այսպէս հրամայուած է, կը պատասխանէր ինծի, և ցարդ ոչ ոքի հանդիպած եմ, որ անսաստած ըլլայ հրամանները:

— Սպասէ՛ քիչ մը որ ծառաներս նշմարեն իմ անյայտանալս, կը հակազարձէի ես, ու քեզի կը խոստանամ որ այս վայրը ընդմիշտ պիտի ջնջուի երկրագունտիս մակերեսէն և նոյն ատեն քեզի պիտի սովորեցնեմ քաղաքավարութիւնը, մա՛նչս:

— Ձեր ծառաները կտոր կտոր պիտի ըլլան, զեռ հոս չմտեցած, և, բաց աստի, դուք մեռած էք, սիրելի բարեկամս: Յանցանքը ձերը չէ, բնականաբար, բայց ոչ նուազ իրական է որ դուք մեռած ու թաղուած էք:

3689-72

Տեղեկացայ նմանապէս որ մերթ ընդ մերթ երկրի կողմէն ուտելիքներ կը նետուէին ամփիթատրոնին մէջ, զոր զերար ձեռնելով կը յափշտակէին: Երբ մարդ մը մտեցած կը զգար իր վերջը, կը քաշուէր իր խշտիկին խորը ու հոն կը մեռնէր: Յաճախ դիակիր ծակէն դուրս կը քաշէին ու կը նետէին աւազին վրայ: Իսկ աւելի յաճախ պարզապէս կը ձգէին որ փտտի իր գոնուած տեղը:

«Կր նետուէին աւազին վրայ» բացատրութիւնը ուշադրութիւնս գրաւեց, ու հարցուցի կունկա Տասի թէ՛ ատիկա չէ՞ր կարող համաճարակ մը պայթեցնել:

— Գալով ատոր, պատասխանեց իր հեգնական քմծիծաղովը, դուք անձնապէս պիտի կրնաք դատել յետագային: Ձեր ուզածին չափ ժամանակ պիտի ունենաք մանրամասն դիտողութեանց նուիրուելու:

Ըստ որում, ի մեծ գոհունակութիւն իրեն, անգամ մը եւս զէմքս ծամածռեցի դժգոհութեամբ ու սկսայ հարց տալ անձկութեամբ.

— Եւ ի՞նչ տեսակ կեանք մը կը վարէք հոս տարւոյն մէկ ծայրէն միւսը, ի՞նչ կ'ընէք:

Այս հարցումն ալ արժանացաւ ճշգրտապէս նախորդի պատասխանին, զուգորդուած հետեւեալ յաւելումական տեղեկութեամբ:

— Այս վայրը ձեր եւրոպական դրախտին նման է, հոս չեն ամուսնանար ու ոչ ոք կ'ամուսնացնեն:

Կունկա Տաս մեծցած էր Միսիսոնարական դպրոցի մը մէջ և, ինչպէս ինք ալ համամիտ է, կրնար «եթէ խելացութիւն ըրած ըլլար» կրօնափոխ ըլլալով խուսափել ողջ թագուելու անպատեհութենէն, իր այժմեան վիճակէն: Սակայն հիմա որ իմ ընկերակցութիւնս կը վայելէր, կարծեմ կը ճատագայթէր հրճուանքէն:

— Միթէ՞ աչքին տոջն չունէր Սահիպ մը՝ տիրակալ ցեղին ներկայացուցիչը, մանուկի մը չափ անզօր և բոլորովին ենթարկուած իր դրացի բնիկներու գութին: Դրապէս, անփութօրէն սկսաւ ճարտարամտութեամբ չարչարել զիս. դպրոցականի մը պէս որ գմայլանքի կէս ժամ մը կ'անցնէ ցցահար ջորեակի մը ցաւազին գալարումներուն դիմաց, յուզակի մը նման, որ անել որջի մը խորը ճագարի մը վիզը կը պլլուի հեշտութեամբ: Իր խօսակցութեան լեյք-մորփնէն էր թէ՛ փախուստի «ոչ մէկ տեսակ» հնարաւորութիւն չկար, և թէ՛ ես պիտի մնայի հոն մինչեւ մեռնելիք օրս, և թէ՛ զիս «պիտի նետուէին աւազին վրայ»: Եթէ կարելի է կանխագուշակել դժոխապարտ հոգիներու յարաբերութեանց մասին՝ նորեկ հոգիի մը գալստեան առթիւ, նոյն լեզուն պիտի խօսէին, ինչ լեզու որ Կունկա Տաս

գործածեց ինծի հետ, այս երկար յետ-միջօրէի տեւողութեան: Գալով ինծի, ես անկարողութեան դատապարտուած էի բողոքելու կամ պատասխանելու, վասնզի ամբողջ եռանդս կը գործածէի պայքարելու ընդդէմ այն անանուն սոսկութիւն՝ որ մէկ պահէն միւսը կը սպառնար վերստին համակել զիս: Այս պայքարը կրնամ նմանցնել միայն այն ճիգին, որ Տուլրէն Կալէ ծովախտին դէմ կը մղուի. սա տարբերութեամբ որ իմ տառապանքս հոգեկան էր ու հետեւաբար հազար անգամ աւելի սաստիկ:

Երբ օրը քիչ մը յառաջացաւ, բնակիչները սկսան խմբուիլ տար-նայու համար արեւուն խառնարանի բացուածքէն շեղակի իյնող ճառագայթներէն, ժողովուեցան փոքրիկ խմբակներով և իրարու մէջ սկսան խօսակցիլ, առանց ակնարկ մը նետելու իմ կողմս: Ժամի չորսին տեսնները, ըստ իս, Կունկա Տաս ոտքի ելաւ, սուղուեցաւ իր գետնախուզին խօրը և քիչ վերջը դուրս եկաւ ողջ ազուաւ մը բռնած ձեռքը: Դժբախտ թեւաւորը այնքան փետրաթափ ու ողբալի էր, որքան կարելի էր ըլլալ, բայց իր տիրոջմէն վախնալու երեւոյթը չունէր բնաւ: Զգուշութեամբ յառաջանալով մինչեւ գետեզերքը, Կունկա Տաս սկսաւ ցատկոտել մացառէ մացառ, մինչեւ հարթ աւազեայ քառանկուն մը հասաւ որ ուղղակի նաւուն նշանառութեան գիմաց կը գտնուէր, ամէն պարագայի անոր մէջ գտնուողները իրեն ուշադրութիւն դարձնելու փոյթը չունէին: Անգամ մը հոն, ձեռքի երկու ճարպիկչարժումով թռչունը կռնակին վրայ դամեց, թեւերը տարածուն: Ինչպէս որ կը սպասուէր, թռչունը փութով սկսաւ կանչել ու ոտքերովը ձեծել օդը: Քանի մը բուպէի մէջ իր ազաղակները ուշադրութիւնը գրաւեցին վայրի ազուաներու երամի մը՝ որ խմբուած էր քանի մը հարիւր մեթր հեռու աւազեայ կոյտի մը վրայ որ եզակիօրէն զիակի կը նմանէր: Կէս երկվեցեակ ազուաներ անմիջապէս փութացին տեսնելու համար թէ ի՞նչ կ'անցնի կը դառնայ, նաեւ, ինչպէս յաջորդաբար հաստատուեցաւ, յարձակելու իրենց կապկպուած համազգիին վրայ: Կունկա Տաս որ մագառի մը տակ կծկտած էր, նշան ըրաւ ինծի որ չչարժիմ, աւելորդ զգուշաւորութիւն: Ակնթարթի մը մէջ, ինչպէս պատահիլը տեսնելու ատեն չունեցած, վայրի ազուաւ մը արդէն կոխուի բռնուած էր պոռչտացող և անպաշտպան կենդանիին հետ: Այս վերջինը զայն իր մագիլներուն մէջ բռնեց ուրկէ Կունկա Տաս զայն ազատելով, իր կարգին գամեց բախտազուրկ ընկերոջ կողքին: Անշուշտ մնացեալ

մասին հետաքրքրութիւնը մեծ եղաւ, որովհետեւ ես և Կունկա Տաս թուփերուն ետեւ պահուելու դեռ ժամանակ չունեցած, արդէն երկու ուրիշ գերիներ ազաղակողներու մագիլներուն մէջ բռնուած էին: Որքը, — եթէ կարելի է այսպէս սրակել նման մարմնամարդ մը, — շարունակուեցաւ այս ձեւով, մինչեւ որ Կունկա Տաս եօթը ազուաներ բռնեց: Անոնցմէ հինգին գլուխները բնորոշ ոլորեց իսկ երկուքը պահեց ի պէտս իր ապագայ գործառնութեանց:

Առօրեայ պէտքերը հոգալու ինծի համար ցարդ անձանօթ այս մեթոտը այնքան կենդանի ապաւորութիւն գործեց վրաս, որ իր ճարպիկութեան համար շնորհաւորեցի Կունկա Տասը:

— Բարեւի պէս պարզ է, բացատրեց ինձ: Վաղը դուք պէտք է իմ տեղս ձեր վրայ առնէք այս գործը. դուք ինձմէ աւելի ուժով էք:

Տառացիօրէն մարելիք եկաւ վրաս տեսնելով ինծի հանդէպ բռնած իր գերազասի հովերը:

— Ա՛հ, ծերուկ սինլիքոր, պատասխանեցի վճռական թօնով մը, ա՛ն սա՛, ի՞նչու ուրեմն քեզի դրամ տուի կը կարծես:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, յարեց առանց յուզումի: Գուցէ վաղը կամ յաջորդ օրերը պիտի չընէք այդ բանը. ու վերջապէս տարիներ և տարիներ պիտի բռնէք ազուաներ, պիտի ուտէք ազուաներ և նոյնիսկ շնորհակալութիւն պիտի յայտնէք ձեր եւրոպացի Աստծոյն ձեզի գանձք բռնելու և ուտելու կարողութիւն շնորհելուն համար:

Ասիկա բսած ըլլալուն համար հաճոյքով պիտի ուզէի զինք խեղդել, բայց, տուեալ պայմաններու մէջ, նախընտրելի համարեցի զգացումներս չափաւորել: Ժամ մը վերջ ազուաւ մը ուտելու վրայ էի և, ինչպէս գուշակած էր Կունկա Տաս, շնորհակալ կ'ըլլայի Աստուծոյ, բերանս դնելու ազուա գտնելուս համար:

Երբե՛ք, այնքան երկար ժամանակ որ ապրիմ, պիտի չմտնամ այդ իրիկունն ընթրիքը: Կկզած աւազեայ կարծր յատակին վրայ, իրենց քարայրներուն առջեւ, գիւղի բնակիչները ամբողջական կազմով, իրարու սեղմուած էին չորցուած կնիւններու նիհարիկ բոցերուն զիմաց: Մահը, անգամ մը իր ձեռքը այս խեղճ մարդոց վրայ դնելէ յետոյ, առանց զարնելու, կարծես այլեւս գանձք հանդիստ կ'ուզէր ձգել: Վասնզի մեր ընկերակիցները մեծաւ մասամբ ծած, մաշած և ամուսցած ձերունիներ էին և պատուներ՝ որոնց տարիքը Պարկաներու տարիքին կը հաւասարէր: Հաւաքուած փոքրիկ խումբերով, իրարու հետ կը խօսակցէին, — Աստուած միայն գիտէ թէ ինչեր կրնային գտնել իրարու ըսելիք, — ցած ու միօրինակ թօնով

մը՝ որ եզակիօրէն կը հակադրէր բնիկներու սովորական ազմկոտ և անտանելի բամբասանքներուն: Ատենը անգամ մը մարդ մը կամ կին մը կ'ենթարկուէր այն գայրոյթի նոպաներուն՝ որոնց ենթարկուած էի ես առուօտ, և ազմկալից քֆրելով, նզովելով, ենթական կը նետուէր խորտուբորտ զառիթափերն իվեր և վար կ'իջնար պարտուած, արիւնլուայ ու այլեւս անկարող շարժելու: Երբ ասիկա պատահէր, միւսները չէին իսկ վերցնէր անքերնին, նման փորձերու ապարդիւնութեանց չափազանց տեղեակ և անոնց յաճախակիութեանէն այլեւս յոգնած մարդոց պէս: Երեկոյթի ամբողջ տեւողութեան չորսէն ոչ պակաս այս կարգի պոթովումներու հանդիսատես եղայ:

Կունկա Տաս կապէս դրական լոյսի տակ նկատի կ'առնէր իմ դըրութիւնս, և ճաշելով հանդերձ ինծի հետ — այժմ կրնամ խնդալ, բայց այդ պահուն ասիկա որքա՛ն դժուարիւս գնաց — պարզեց այն պայմանները՝ զոր կ'ընդունէր ինձմով զբաղելու համար: Իմ ինը ուռպիս, ութը անաս, կը հաշուէր, օրական երեք անաս տրամագրելով, յիսունևմէկ օրուան ուտելու իրաւունք կուտար ինծի. ըսենք մօտաւորապէս եօթը շաբաթ, ինչ որ կը նշանակէր թէ այս ժամանակամիջոցին համար յանձն կ'առնէր գոհացում տալ իմ պէտքերուս. անկէ վերջ պէտք էր ես իմ գլխուս ճարին նայէի: Նոր վարձատրութիւն մը եւս զիջանելով, — իմա կօշիկներս, — թոյլ պիտի տար որ իրենին մօտիկ քարայր մը յատկացուէր ինծի և ինք, իր ունեցած չափովը, պատկելու համար չոր խոտ պիտի տար ինծի:

— Շատ լաւ, Կունկա Տաս, պատասխանեցի, ինչ որ կը կազմեն առաջին պայմաններդ՝ կամովին կը համաձայնիմ. բայց նկատելով որ ոչ ոք զիս կ'արգիլէ այս բոպէիս քեզ տեղն ու տեղդ մեռցնելու և ունեցածներդ գրաւելու, (երկու անգին ագռաւներուն է որ կը խորհէի այդ պահուն) բացարձակապէս կը մերժեմ կօշիկներս քեզի տալ և ես ինքս պիտի ընտրեմ ինծի հաճոյ թուած բնակարանը:

Քաջ հարուած մը տուի և իրապէս հիացայ երբ տեսայ թէ ճիշտ տեղաւորած էի: Անմիջապէս ան փոխեց ոճը և չքմեղեց ինքզինք, ըսելով թէ երբեք խորհած չէր կօշիկներուս տիրանալ: Այն ատեն ինծի բնաւ անօրինակ չթուեցաւ որ ես, քաղաքային ճարտարապետ, տասներեք տարուայ ծառայութեամբս և, կը խորհիմ, այնքան լաւ Անգլիացի որքան ուրիշ մը, բռնութեամբ ու մահուամբ սպառնամ անձ մը, որ թէեւ շահագիտութեամբ, զիս իր պաշտպանութեան տակ առած էր: Ինծի այնպէս կը թուէր որ դարերէ իվեր ձգած էի աշխարհը: Ես բացարձակ պիտակցութիւնը ունէի, որ այդ անիծեալ

բնակավայրին մէջ զօրաւորին իրաւունքէն զատ ուրիշ օրէնք չկար, որ այս ապրող-մեռեալները բոլորովին վտարած էին զիրենք արտաքսող ընկերութենէն հաստատուած կանոնները, և թէ կեանքս պաշտպանելու համար իմ զնդերներուս և արիւթեանս վրայ պէտք էր յոյս դնէի միայն: Եղերաբախտ Միլետոնի նաւազները միայն կրնային իմ մտավիճակս հասկնալ:

«Հիմա, կը տրամաբանէի ես, առողջ եմ և կրնամ այս անբախտներէն վեցին հետ մինակս չափուիլ: Ուրեմն անհրաժեշտօրէն հարկաւոր է, իմ իսկ փրկութեանս համար, որ այս ուժն ու առողջութիւնը պահպանեմ մինչեւ ազատագրութեանս ժամը... եթէ միայն այդ ժամը պիտի հնչէ ինծի համար»:

Սրտապնդուած այս առաջադրութիւններէն կրցածիս չափ կերայ ու խմեցի և հասկցուցի Կունկա Տասի ալ որ մտադրած էի իր տէրը մնալ և ամենափոքր անհնազանդութիւն իր կողմէն պիտի արժանանար այն միա՛կ պատիժին՝ որ իմ կարելիութեանս սահմանին մէջ կը գտնուէր. — բուն և անմիջական մահ: Քիչ յետոյ գացի պառկելու: Այսինքն Կունկա Տաս ինծի երկու գերկ չոր խոտ տուաւ՝ որ իրենին աջ կողմը գտնուող դեանախորշին յատակը փոսցի և ներս սողոսկեցայ ոտքերս դէպի առաջ: Այս ծակը մինչեւ երեք մէթը խորութիւն ունէր հողին մէջ. ան թեթեւօրէն կը հակէր դէպի յատակը և հաստատուն կերպով ազուցուած էր տոկուն գերաններով: Անգամ մը դեանախորշիս մէջ՝ որ ճիշտ դիմացը կը գտնուէր դեպին, կրցայ իր առաջին քառորդին մէջ գտնուող լուսնի լոյսով լուսաւորուած Սուտլէճի Ջուրը դիտել և կրցածիս չափ քնանալու պատրաստուեցայ:

Երբեք պիտի չմտնամ այդ քստմնելի դիշերը: Խողովակը՝ ուր կը բնակէի, գրեթէ զազաղի մը պէս նեղ էր, պատերը ողորկ ու իւղոտած էին անհաշիւ մերկ մարմիններու շփումէն. իսկ անկէ զատ նողկալի հոտ մը կ'ելլէր: Իմ արդեան գերազրդիւ վիճակիս մէջ քնանալու խնդիր չէր կրնար ըլլալ: Երբ գիշերը սկսաւ աւելի յառաջանալ, ինծի այնպէս թուեցաւ որ ամփիթատրոնը կը լեցուէր անարդ սաղայէլներով՝ որոնք աւազեայ զառիթափերուն կատարն էին ելած, հսնկէ քարայրներուն մէջ ծուարած դժբախտները հեղնելու...:

Թէեւ երեւակայական խառնուածք ունեցող մէկը չեմ — շատ հազուադէպ է այդպիսի ճարտարապետներու հանդիպիլ — բայց այս

պարագան, կը խոստովանիմ, զարհուրանքով կը համակէր զիս կհամարու մը պէս ջղային դարձնելով: Այսուհանդերձ մօտ կէս ժամէն հանդարտամիտ կերպով փախուստի կարելիութիւններս աչքէ անցընելու վիճակս վերագրած էի: Աւազեայ խորուբորաւ և դաժան զառիթափերէն ամէն կէք, հասկնալի է, անկարելի էր. ինչպէս լիակատար համոզում գոյացնելու առիթ ունեցած էի կանխապէս: Երկբայական էր թէև, բայց լուսնի անորոշ պայծառութեան շնորհիւ գուցէ գնդակներէն խուսափելու բախար ունենայի: Եւ յետոյ այս ազեատալի վայրը ինձի համար այնքան անդճալից էր, որ պատրաստ էի ամէն վտանգ զիմագրուել անկէ ազատելու համար: Հետեւաբար ձեզի կը թողում գուշակել հրճուանքս երբ հազար ու մէկ զգուշութիւններով մինչև ջրեզերքը մագլցելէ յետոյ, նշմարեցի որ գծխային նաւը այլեւս հոն չէր: Փանի մը քայլ եւս և ինձի համար ազատութիւնս վերագանուած պիտի ըլլար:

Յառաջանալով մինչև առաջին ջրակոյտը, ոչ խորունկ, որ պայտին ձախակողման կէտին վրայ կը գտնուէր, պիտի կրնայի երեսիկ հունէն անցնելով հրաբերանի զառիվայր կողին շրջանը բնել և յետոյ հասնիլ հաստատ գետինը: Առանց վայրկեան մը տատամելու աճապարեցի զէտի մացանները՝ որոնց վրայ Կունկա Տաս իրեն ազուաները կը բռնէր. յետոյ սպիտակ ու հարթ աւազի շերտին ուղղութեամբ՝ որ մինչև միւս կողմը կ'երկարէր: Չոր խտտի խուրձերը թողելէ յետոյ առած առաջին քայլս ցոյց տուաւ ինձի թէ՛ իմ կողմէն որքան սին պիտի ըլլար այդ կողմէն փախուստի յոյս տածել դեռ. վասնզի, աւազին վրայ հազիւ ոտքս դրած, ձուլելու անբացատրելի զգայնութիւն մը ունեցայ: Նոյնհետայն ոտքս աւազին մէջ խրեցաւ մինչև ծունկս: Լուսնի պայծառութեան ներքեւ աւազի ամբողջ մակերեսը ստտանայական հրճուանքով մը կը խայտար կարծես յուսախարութեանս գիմաց: Յուսահատօրէն մաքառելէ յետոյ վերջապէս բազում դժուարութեամբ յաջողեցայ ճամբաս ևս ծռել մինչև մագանները. բայց վատնած ճիգերս զգացած յուզումներս այն ատիճան սպառած էին զիս, որ քրտնաթոր կըրեցայ անմիջապէս:

Կիսաթորօրակ շէնէն դուրս գալու միակ անցքը պաշտպանուած էր ընկլուզող աւազով:

Թէ որքան ատեն գեանամած մնացի, ամենատարտամ յիշողութիւնն իսկ չունիմ: Ինչ որ գիտեմ, այն է թէ՛ ի վերջոյ Կունկա Տասի գէշ ծիծաղը իրականութեան բերաւ զիս:

— Խորհուրդ կուտամ ձեզ, ո՛վ խնամակալ խեղճերու, (անզգամը անդիլերէն կը խօսէր) որ բնակարաննիդ վերադառնաք: Հոս պատկիլը վատաւող է: Եւ յետոյ, երբ նաւը վերադառնայ, անպայման հրազէն պիտի պարպէ ձեր վրայ: Արշալոյսի ճապող պայծառութեան մէջ տեսայ որ յակած էր վրաս, չար քմծիծաղ մը ակուններուն մէջ: Նախ և առաջ օձիքէն բռնելով զինքը՝ ընկլուզող աւազներուն մէջ նետելու խօլ փափաքս զսպելով, առանց բռն մը արտաւանելու երայ և հետեւեցայ իրեն մինչև գեանախարչերուն զիմաց պարզուող հրապարակը:

Ոստելով հանդերձ հետեւեալ հարցումը՝ բբի իրեն, որուն անիմաստութեան անդրադարձայ քիչ յետոյ:

— Կունկա Տաս, ի՞նչ բանի կը ծառայէ նաւը, քանի որ որեւէ կերպով խոյս տալը անկարելի է:

Կը յիշեմ որ, նոյնիսկ իմ ամենէն խօլ մտահոգութիւններս մէջ, տարտամօրէն զարմացած էի, որ արդէն իր բնական զիրքով այնքան անառիկ վայր մը պաշտպանելու համար հրափամփուշտի անօգուտ վատնում մը բնեն:

— Նաւը միայն օրուան ընթացքին հոն է, պատասխանեց ինձի Կունկա Տաս նոր քմծիծաղով մը. և եթէ անիկա հոն է, ուրեմն միջոց մը կայ: Կը յուսամ սակայն որ ձեր բնկերակցութիւնը երկար տան պիտի վայելենք: Մնաց որ, պիտի տեսնէք, ի վերջոյ մարդ կը սկսի կեանքը հաճելի գտնել հոս, բաւականաչափ տարիներ անցնելէ և լազմամիւ խորոմած ազատներ ճաշակելէ յետոյ:

Ուժասպաս և տկար մինչև ինձի վիճակուած զարշահոտ գեանախարչը քաշուեցայ և քնացայ: Մէկ կամ երկու ժամ վերջ ընդստարթնացայ սուր ճիւղ մը լսելով. տանջուող ձիւս մը ձիւղ և ազեխարչ ճիւղ: Անոնք որ անգամ մը կը լսեն այդ, այլեւս բնա՛ւ չեն կրնար մոռնալ: Դժուարութեամբ գուրն էլայ խորչէս և տեսայ Փորնիքը, իմ հէք Փորնիքս անշունչ փռուած էր աւազուտ գեանին վրայ: Ի՞նչպէս մորթեցին. ամենադոյզն զողպիարն իսկ չուէիմ: Կունկա Տաս բացատրեց ինձի որ ձիւս միսը չառ աւելի ախորժելի կ'ըլլայ քան ազուախնը և թէ՛ « հանրութեան բարեկեցութիւնը ի վիսս անհատին » քաղաքական տոած մըն է:

— Մենք հիմա հանրապետութիւն ենք, պարոն ձիւղ, յարեց, և դուք ալ կենդանիէն համահուսասար կտորի մը իրաւունք ունիք: Եթէ կ'ուզէք ձեզի համար շնորհակալութեան բանածեւ մըն ալ

քուէարկենք: Պէ՞տք է արդեօք այս ուղղութեամբ առաջարկութիւն մը ներկայացնել:

Այո՛, յայտնի է, հանրապետութիւն էինք. շղթայակիր գաղտնեւորու հանրապետութիւն, վիճի մը խորը, հոն ուտելու, ծեծկուելու և քնանալու, մինչև մահու գալստեան օրը: Անկարող ամենափոքր բողոքը բարձրացնելու, խորտակուած մնացի գտնուած տեղս, աչքերս անթարթ յառած առջևս կատարուող զարհուրելի տեսարանը: Գրելու պէտք եղած ժամանակէն ալ, այսպէս ըսենք, պակաս միջոցի մը մէջ Փորնիքի մարմինը կտոր կտոր եղաւ, չեմ գիտեր ի՛նչ զզուելի ձեւով, և մարդիկ ու կիներ սկսան մսի խոշոր կտորներ քաշել ետեւէն և իրենց առաւօտեան նախաձաշը պատրաստելու գրազիլ: Կունկա Տաս իմ բաժինս ալ եփելու վրայ էր:

Անգուսպ և գրեթէ անյողթահարելի փափագ մը համակեց զիս զլիւիվայր նետուելու աւազեայ պարխապներուն դէմ և պէտք եղաւ կոչ ընել ամբողջ կամբխ տեղի չտալու համար: Կունկա Տաս այնպիսի աներեսութեամբ մը սկսաւ ծաղրել զիս, որ զինք լռեցնելու համար ստիպուեցայ սպառնալ զինք խեղդամահ ընել եթէ կրկին խօսք ուղղէ ինձի: Ծնորհիւ այս սպառնալիքին քիչ մը հանգիստ ունեցայ... մինչև այն պահը՝ որ այդ հանգստութիւնն ալ դարձաւ անհանգուրժելի. հրաման տուի որ Կունկա Տաս բան մը ըսէ ինձի:

— Մինչև ձեր մահը պիտի ապրիք հոս, միւսին, ֆէրէնկիին պէս, ըսաւ պաղարեամբ, զիս զիտելով կրճիկի կտորի մը վրայէն, որ կը կրծէր:

— Ուրիշ Սահիպ մը, խո՛ղ արարած, խօսէ՛ և ժամավաճառ մի՛ ըլլար ստելով:

— Հոն է, պատասխանեց, մատովը իմինէս չորս բացուածք դէպի ձախ գետնախորշ մը նշելով: Կրնաք երթալ և անձամբ ստուգել: Իր ծակին մէջ մեռաւ, ինչպէս դուք ալ պիտի մեռնիք ձեր ծակին մէջ, ես՝ իմ ծակիս մէջ, և բոլոր այս մարդիկն ու կիները իրենց ծակերուն մէջ, ինչպէս պիտի մեռնի հոս գտնուող միա՛կ մանկիկը:

— Գթութի՛ւն, իր մասին ինչ որ գիտես պատմէ ինձի: Ո՞վ էր, ե՞րբ եկաւ ու ե՞րբ մեռաւ:

Տկարութիւն ցոյց տուած էի այնքան թախանձագին խնդրելով. Կունկա Տաս հեգնեց զիս և պատասխանեց.

— Ոչինչ պիտի ըսեմ, մինչև որ նախ բան մը տաք ինձի:

Որով յիշեցի թէ ո՛ւր կը գտնուէի և մարդուն երկու աչքերուն

միջև բոռնցքի այնպիսի հարուած մը իջեցուցի որ կիսամեռ եղաւ: Անմիջապէս հեծեճագին, վախկոտ և նուաստ բազմաթիւ անգամներ ոտքերս պագնել ուզեց, և զիս մատնացոյց ըրած գետնախորշին առջև առաջնորդեց:

— Բացարձակապէս ոչինչ գիտեմ այս Սահիպի մասին: Ձեր Աստուածը վկայ է ինձի որ իր մասին բնա՛ւ տեղեկութիւն չունիմ: Ինք ալ ճիշտ ձեզի պէս նոյն փախելու իղձով բռնկած էր և նաւէն արձակուած գնդակէ մը սպաննուեցաւ, հակառակ որ մենք ամէն ջանք ի գործ դրինք զինք իր փախուստի ծրագրէն ետ կեցնելու համար: Ահա՛, այստեղէն դպած էր:

Կունկա Տաս ձեռքովը իր նիհար ստամոքսը ցոյց տուաւ և մինչև գետին խոնարհեցաւ:

— Լա՛ւ: Եւ յետո՛յ: Ծարունակէ՛:

— Յետոյ, յետոյ, Ձերդ Մեծապատուութիւն, իր բնակարանը փոխադրեցինք զինք, իրեն խմելիք տուինք և թաց լաթեր դրինք վէրքին վրայ, և ինք պառկած մնաց իր բնակարանին մէջ և հոն հողին աւանդեց:

— Որքա՞ն ժամանակ վերջ, որքա՞ն ժամանակ վերջ:

— Գնդակը ստանալէն մօտաւորապէս կէս ժամ վերջ: Վիշուով կայ է ինձի, կը պոռար թշուառականը, որ իրեն համար ամէն բան ըրի... ինչ որ կարելի էր ընել... Այդ մասին, այո՛, կը պնդե՛մ:

Ոտքս ինկաւ, երկու բազուկներով պլլուեցաւ ոտքիս կոճերուն. բայց ես քիչ մը կը կատկածէի Կունկա Տասի ողորմասիրական բնազդներուն վրայ և կարճի կապեցի իր չքմեղացունքները ոտքի հարուածով մը հրելով զինք:

— Աւելի հաւանական կը թուի ինձ որ խղճամիտ կերպով զինք կողոպտեցիր: Սակայն մէկ երկու վայրկեան բաւ են ինձի այս խրնդիրը լուսաբանելու համար: Ո՛րքան ատեն այս Սահիպը մնաց հոս:

— Գրեթէ մէկ ու կէս տարի: Կը խորհիմ թէ արդէն քիչ մը սկսած էր փախցնել: Բայց իմ երդումս մտիկ ըրէք, ո՛վ խնամակալ խեղճերու, թող Ձերդ Մեծապատուութիւնը զիս լսել հաճի, կ'երդնում որ իրեն պատկանած ամենափոքր բանին չեմ դպած... Ի՞նչ կը խորհի ընել Ձերդ Մեծապատուութիւնը:

Բռնեցի Կունկա Տասի գօտիէն և քաշկռտեցի լքեալ գետնախորշի գիմացի տափարակին վրայ: Նոյնհետայն ցցուեցաւ աչքիս գիմաց պատկերը այն բոլոր թշուառութեանց՝ որ գերութեան իմ խեղճ

ընկերս կրած էր գծոխային այս տասնևութը ամիսներու ընթացքին և կ'երեւակայէի այն ցաւագին հոգեւարքը՝ որ ունեցաւ ան երբ հարկ եղաւ մեռնիլ առնետի մը նման այդ ծակին խորը. գնդակը փորին մէջ: Կունկա Տաս կը կարծէր որ զինք պիտի սպաննէի և յուսահատ աղաղակներ կ'արձակէր: Իր համազգիները խորատուգուած անյարիր վիճակի մը մէջ, որ հետեւանք է չտիպանց ուտելու, անտարբեր կը գիտէին մեզ:

— Մտի՛ր սրկէ ներս և դուրս հանէ գայն, հրամայեցի:

Հիմա պզգանքի այնպիսի աստիճանի մը հասած էի, որ գլխու պտոյտ կը զգայի: Կունկա Տաս աւելի քան աւելի կ'աղաղակէր և կը տապալակէր սարայտակին վրայ:

— Բայց ես պրահմինական եմ, Սահիպ, հեծեց ան, բարձրագոյն աղանդի պրահմինական: Ձեր հողոյն և ձեր հօր հողոյն համար մի՛ ստիպէք որ այդ բանը ընեմ:

— Պրահմինական կամ ոչ, իմ և հօրս հողոյն համար կ'ըսեմ որ մտնես ու պիտի մտնես, գոչեցի ես:

Եւ, բռնելով ուսերէն բռնութեամբ գլուխը խոթեցի որջէն ներս և իր ներս մանկը աւարտեցի կիցի հարուածներով. յետոյ ինկոյ աւազին վրայ, գլուխս ամբուս մէջ առած:

Քանի մը վայրկեան վերջ խշրուքի և կոտորուքի ձայներ լսեցի, յետոյ Կունկա Տաս որ խեղդուած և զողզոջուն ձայնով մը անհասկնալի բռուր կը մօլտար, ու վերջապէս կակուզ բանի մը անկման ազմուկը քովիկս...:

Ձեռքերս վերցուցի աչքերուս վրայէն:

Չոր աւազը գորշ դեղնորակ մոմիայի մը վերածած էր իրեն պահածու թողուած գիակը: Հրամայեցի Կունկա Տասի որ մէկ կողմ քաշուէի, որպէսզի կարենամ գայն քննել: Մարմինը — ծածկուած էր որսորդական կանաչ ձիթապտուղի գոյն հագուստով՝ մուշած և շատ ազոտտ, ուսերուն վրայ կաշիէ կտորներով — երեսունէն քառասուն տարեկան մարդու մը բլլայ կը թուէր: Միջակէն քիչ մը բարձր հասակով, վուշխարտեաչ մազերով, երկար պեխերով և գէշ կտրուած մօրուքով: Վերի կզակին ձախակողմեան շնատամր կը պակսէր և աջ ականջի բլթակին մէկ մասը անյայտացած էր: Չախ ձեռքի ցուցամատը օղակուած էր մատանիով մը՝ սակիի վրայ ազուցուած վահանի ձեւով կտրուած արնագոյն թանկարժէք քար մը՝ որուն վրայ կար իրարու մէջ անցուած «B. K.» կամ «B. L.» սկզբնատառեր

ներկայացնող նշան մը: Աջ ձեռքի յօդուածին վրայ ինքն իր վրայ պլլուած կորրա մը ներկայացնող շատ մաշած և գունատ արծաթեայ ապարանջան մը ունէր: Ասկէ զատ Կունկա Տաս ափ մը մանր մուշոր առարկաներ թափեց առջեւս, որոնք հաւաքած էր անոր խորշին մէջէն. մեռեալի դէմքը թաշկինակով մը ծածկելէ յետոյ, պարտականութիւնս համարեցի զանոնք քննութենէ անցնել: Հոս կը հրատարակեմ անոնց մանրամասն ցուցակագրութիւնը, յուսալով որ այդ գծրախտին ինքնութիւնը որոշելու կրնայ ծառայել:

1.— Ծիխամորճի ցախէ փոխի մը, դանտէլայագործուած և չափազանց սեւցած: առանց պտուտակի, առաստնով պլլուած:

2.— Երկու ապահովութեան բանալիներ կտորած կոթերով:

3.— Սատափեայ կոթով զմիլի մը, արծաթ կամ նիքէլ ցուցանակով մը, վրան «B. K.» նշանը:

4.— Նամակի պահարան՝ անգլիական նամակագրոյմ, որուն վրայի նամակատան կնիքը անընթեռնելի, ուղղուած «Օրիոդ Մոն...» (մնացեալը անընթեռնելի) «համ... նդ:»

5.— Կոկորդիլոսի նմանողութեամբ կողքով փառնէ սր նօթ մը, մտախառն: Առաջին քառասունընէնդ էջերը սպիտակ, չորս ու կէս էջեր անընթեռնելի, ուրիշ տասընէնդ էջեր ալ մտերմիկ յուշագրութիւններով լեցուած՝ որոնք կը վերաբերուէին մանաւանդ երեք անհերու՝ Տիկ. Լ. Սայնկրիթըն, բազմաթիւ անգամներ Լօթ Սայնկրի ձեւով կրճատուած, Տիկ. Ս. Մեյ և Կեռնիսըն՝ որուն զանազան տեղեր ակնարկութիւն կ'ըլլայ ձեյրի կամ ձեյզ անուանումներով:

6.— Որսորդական պզտիկ չափի դանակի կոթ մը, ճիշդ կոթին քով երկաթը կտորած: Այժեամի շեղորակ գործուած եղջիւր՝ ծայրը, առանցքին վրայ ազուցուած օղակով: Պզտիկ երիզ մըն ալ օղակին կապուած:

Ձկարծուի որ տեղոյն վրայ, յիշած բոլոր առարկաներուս, այսքան մանրամասնեալ ցուցակագրութիւնը կրցայ պատրաստել: Ինչ որ նախ ուշադրութիւնս գրաւեց, յուշատետրն էր որ գրպանս գրի աւելի ուշ ուսումնասիրելու մտադրութեամբ: Գալով միւս առարկաներուն, ապահով բլլալու համար զանոնք իմ գեանայարկս տարի, և հան, իրբեւ մեթոտիկ մարդ, ցուցակը պատրաստեցի: Անմիջապէս յետոյ դիակին քով վերադանալով հրամայեցի Կունկա Տասի որ օգնէ ինձի գայն գետեզերքը փոխադրելու համար: Այս փոխադրութեան ընթացքին մեռեալի գրպանէն հին, գորշ գնդակի մը այրած

կոթառը ինկաւ վար, ոտքերուս առջեւ: Կունկա Տաս չէր նշմարած: Ես սկսայ մտածել որ սովորութիւն չէ, որսորդութեան երթալու առտն իր վրայ կրել անգործածելի փամփուշտներ, և մանաւանդ գոռօ փամփուշտներ, զոր կարելի չէ վերստին լեցնել: Ուրիշ խօսքով այս փամփուշտի կոթառը գործածուած ըլլալու էր խառնարանի ներսը: Հետեւար, տեղ մը հրացան մը գտնուելու էր: Հարցնելու համար բերանս բացած էի արդէն, բայց անմիջապէս կանգ առի, գիտնալով որ պիտի ստէր: Մարմինը վար դրինք ընկուզող աւազներուն ծայրը, մացառներուն մօտիկ: Մտադրութիւնս զայն հոն ընկզմելու համար հրել էր. միտք կարելի չիբիմը՝ որ միտքս ինկած ըլլար:

Ըսի Կունկա Տասին որ մեկնի: Յետոյ սկսայ կամաց կամաց մարմինը ընկուզող աւազներն իվար հրել: Մինչ ես կը հրէի ու ան դէմքը հողին դարձած գրութեան մէջ կը գտնուէր, պատահեցաւ որ իր որսորդական բարակ բաճկոնը, որ կիսովին փտած էր, պատուի և դիակի կանակին վրայ քստմնելի խոռոջ մը երեւան եկաւ: Ուրեմն, ինչպէս որ արդէն բացատրած էի, աւազը տեսակ մը գմտուածի դեր կատարած էր: Ակնթարթի մը մէջ ըմբռնեցի որ այս բաց վէրքը հրազէնի մը արդիւնքն էր. և պէտք էր որ հարուածը պարպուած ըլլար շատ մօտէն, գրեթէ ծայրը դպած: Որսի բաճկոնը ուրեմն վրան անցուած էր մահէն յետոյ, որ յանկարծական ըլլալու էր: Խեղճ մարդուկին մահուան գաղտնիքը կայծակի պէս յայտնուեցաւ ինծի: Խառնարանի բնակիչներէն մին, հաւանականօրէն Կունկա Տաս հրացանովը զայն սպաննած էր. այն հրացանով՝ որուն կը յարմարէին «գորշ» գնդակները: Երբեք նաւէն արձակուած գնդակները դիմագրաւելով փախուստ տալ չէր փորձած:

Արագօրէն մարմինը հրեցի և տեսայ սուզուելն ու անյայտանալը հազիւ քանի մը րոպէի մէջ: Մահմուկեցուցիչ էր...

Վերջապէս ապուշ կտրած, բրածիս դեռ կիսովին անգիտակից, ուշադրութիւնս դարձուցի տետրակին: Ծրար մը տժգունած և արատաւորուած թուղթեր՝ որոնք կողքին և թերթերուն միջեւ մտցուած էին, թափեցան երբ էջերը կը դարձնէի: Ահաւասիկ ինչ որ կարդացի, — «Ազգաւնեցու մացառեմ չորս դեպի առաջ, երեք դեպի ձախ, ինը դեպի առաջ, երկու դեպի աջ, երեք դեպի ետ, երկու դեպի աջ, ասմրչորս դեպի առաջ, երկու դեպի ձախ, եօթը դեպի առաջ, մեկ դեպի ձախ, ինը դեպի ետեւ, երկու դեպի աջ, վեց դեպի ետեւ, չորս դեպի աջ եօթը դեպի ետեւ:» Թուղթը խանձած էր և ծայրերը այրած:

Թէ ի՞նչ կը նշանակէր, չէի կրնար հասկնալ: Նստայ չոր խոտերուն վրայ, բազմաթիւ անգամներ մատներուս մէջ ամէն ձեւով դարձուցի, մինչեւ որ զգացի թէ՛ Կունկա Տաս ետեւ կանգնած էր, աչքերուն մէջ անսովոր փայլով մը և ձեռքերը երկարած:

— Գտա՞ք, խռկաց խեղդուկ ձայնով մը: Չէ՞ք ուզեր թոյլատրել ինձ որ ես ալ դիտեմ: Կ'երդնում որ կը վերադարձնեմ ձեզի:

— Սակայն ի՞նչ, ի՞նչ է ունեցածս, ի՞նչ բան պիտի վերադարձրնես ինծի:

— Այն որ ունիք ձեր ձեռքը: Այդ մեր երկուքին ալ օգտակար պիտի ըլլայ, պնդեց միշտ երկարած իր պրկուած մատները թոչունի մազիլներուն պէս. և յետոյ տեսայ որ կը դողդողար ցանկութեանէն:

— Ես երբեք չկրցայ դանել, շարունակեց, միշտ իր վրայ կը պահէր. և ասոր համար ալ սպաննեցի զինք: Բայց հակառակ այդ բոլորին չկրցայ ձեռք անցնել:

Կունկա Տաս բոլորովին մոռցած էր հրազէնի գնդակին մասին ինծի պատմած տուկը: Ես ալ ամենամեծ հանգարտութեամբ մտիկ կ'ընէի իր ոճիրին խոստովանութիւնը: Դեռ ողջ մեռեալներու հետ չփման պարագային բարոյականը կը ցնդի:

— Ահ սա՛, ի՞նչ է մոլտացածդ, ի՞նչ է ուզածդ:

— Թուղթին կտորը որ տետրին մէջն էր: Այդ մեր երկուքին ալ կրնայ ծառայել: Ա՛խ տխմար, ա՛հ, որքա՛ն տխմար էք դուք: Ուրեմն չկրցա՞ք կռահել թէ՛ ինչ կը նշանակէ այդ մեզի համար: Ատով մենք կրնանք խոյս տալ ասկէ:

Այլեւս չէր խօսէր այլ պարզապէս կը պոռար, ու իր խելացնոր հրճուանքէն սկսաւ պարել: Ի՞նչպէս զարմանալ: Արթէ՞ այն մտածումը՝ թէ նախախնամական դիպուած մը, ընդդէմ ամէն բանի, ինձ պիտի թոյլատրէր որ ես փախուստ տայի այս վայրերէն, ամբողջ մարմնովս գիս ալ չէ՞ր սարսռացներ:

— Մի՛ ցատկոտեր այգպէս: Բացատրէ միտքդ: Ըսել կ'ուզես որ այս թուղթի կտորը կրնայ օգնութեան հասնիլ: Ի՞նչ կը նշանակէ մէջի գրուածը:

— Կարդացէ՛ք բարձրաձայն, կարդացէ՛ք բարձրաձայն, կ'աղաջեմ, կը խնդրեմ, որ բարձրաձայն կարդաք:

Ըրի ինչ որ կը փափաքէր: Կունկա Տաս մեծ յափշտակութեամբ մտիկ ընելով, մատովը աւազին վրայ սկսաւ անկանոն գիծ մը գծել:

— Ահաւասիկ, տեսէ՛ք: Ասոնք իր հրացանին փողին երկարութիւնն են առանց բունին: Այդ փողերը իմ քովս են: Չորս հրացանի փող դէպի առաջ այն տեղէն՝ ուր ես ազուաները կը բռնեմ: Շիտակ դէպի առաջ, կը հետեւի՞ք ինծի, յետոյ երեք դէպի ձախ...: Ա՛հ, շատ լաւ կը յիշեմ, ինչպիսի՛ կատաղութեամբ ամէն գիշեր այս հաշիւները կ'ընէր: Յետոյ ինը դէպի առաջ, և այսպէս շարունակաբար: Դէպի առաջ կը նշանակէ՝ մի՛շտ գիմացը՝ ընկլուզող աւազներուն ընդմէջէն: Չինք սպաննելէս առաջ անգամ մը բացատրեր էր ինծի:

— Բայց քանի որ այս բոլորը գիտէիր դուն, ինչո՞ւ մինչեւ հիմա չփախար:

— Չէի գիտեր: Ինծի կ'ըսէր թէ մէկ ու կէս տարիէ իվեր կ'աշխատէր, ամէն գիշեր առանց դադարի կ'աշխատէր, երբ նաւը մեկնէր, և թէ՛ ասիկա կը թոյլատրէր իրեն անվտանգ ընկլուզող աւազներուն մօտենալու: Ինծի կ'ըսէր նաեւ թէ՛ կրնայինք միասին փախուստ տալ: Միայն թէ կը վախնայի որ վերջը, գիշեր մը երբ բոլորը գտած ըլլար, զիս ետեւ թողէր. ահա թէ ինչու համար բսպաննեցի զինք: Ասկէ զատ հաստատուած օրէնքներուն դէմ է որ մէկը հոս բանտարկուելէ յետոյ կրկին վերագանէ իր ազատութիւնը: Միայն ես կրնամ, որովհետեւ ես պրահմինական եմ:

Փախուստի հեռանկարը Կունկա Տասի մէջ արթնցուց ազանգական գիտակցութիւնը: Ոտքի ելաւ և սկսաւ լայնքին ու երկայնքին քալել բուն կերպով շարժակերպ: Բաւական վերջն էր միայն, որ կրցայ հանդարտօրէն խօսեցնել զինքը: Եւ բացատրեց ինծի թէ այս Անգլիացին ամբողջ վեց ամիս մաս առ մաս ընկլուզող աւազներուն ընդմէջէն գտած էր հաստատուն գետինը, և ըստ որում յայտարարած որ այդ ճամբան չափազանց գիւրին էր հետեւիլ, գեաէն մինչև քսան մէթր պայտի ձախ թեւը դառնալէ յետոյ: Գալով ուղեգծի այս վերջին մասին, յայտնի է թէ դեռ գտնելու ատեն չունեցած Կունկա Տաս իր իսկ հրացանովը զայն սպաննած էր:

Անչափելի ուրախութեանս մէջ՝ ուր կը մխրձէր զիս փախելու յոյսը, կը յիշեմ Կունկա Տասի ձեռքերը սեղմելու մեծ սրտազդուութեամբ և որոշելինս որ նոյն գիշերն իսկ փորձէինք ազատուիլ: Այդ յետ միջօրէի սպասումը որքա՛ն անհատնում և տաժանելի թուեցաւ մեզի:

Փամը տասի ատենները, — գոնէ որքան որ կրցայ հետեցնել — մինչդեռ լուսինը ճիշտ բարձրանալ սկսած էր խառնարանին վերեւ, Կունկա Տաս՝ ուղղուեցաւ իր դեանախորշը հոնկէ բերելու համար հրացանի փողերը, որոնք մեր ճանապարհը չափելու պիտի ծառայէին:

Միւս խեղճ ընակիչները բոլորն ալ շատոնց քաշուած էին իրենց դեանախորշերը: Պահակ նաւը ջուրի գիծն իվեր հեռացած էր քանի մը փամեր առաջ և մենք ազուաներու մացառին քով բացարձակապէս մինակ էինք: Կունկա Տաս կրելով հանդերձ հրացանի փողերը, վար ձգեց թուղթը՝ որուն համաձայն պիտի ուղեւորուէինք: Աշխուժութեամբ ծռեցայ զայն վերցնելու համար և, մինչդեռ ես այսպէս առջեւ յակած վիճակի մէջ էի, գիտակցութիւնը ունեցայ որ սատանայասիրտ պրահմինականը հրացանի փողերով գանկիս ետեւ մահացու հարուած մը տալու կը պատրաստուէր: Չէի կրնար այլեւս յետադարձ ոտտում մը ընել. արդէն շատ ուշ էր: Հրաշէկ բիւրաւոր աստղեր պարեցին աչքիս առջեւ ու ես ուշեկորոյս ինկայ ընկլուզող աւազներուն եղերքը:

Երբ ինչս գտայ, լուսինը արդէն կ'իջնէր և գլխուս ետեւի կողմը անտանելի ցաւ մը կը զգայի. Կունկա Տաս անյայտացած էր ու բերանս լեցուած էր արիւնով: Ուժաթափ, վերստին ձգեցի ինքզինքըս, աղօթելով որ կարելի եղածին չափ շուտով մեռնէի: Յետոյ յանկարծ բռնուեցայ այն անտրամաբան զայրոյթով՝ որուն մասին արդէն խօսելու առիթ ունեցած եմ. զողբումն վերադարձայ խառնարանի ներքնակ գոռիթափերուն:

Միջոց մը ինծի այնպէս թուեցաւ որ մէկը կամաց ձայնով զիս կը կանչէր «Սահի՛ւյ, Սահի՛ւյ, Սահի՛ւյ», ճիշդ ինչ ձեւով որ իմ ծառաս սովորութիւն ունէր ամէն առաւօտ ընելու: Նախ կարծեցի թէ զառանցանք է, բայց գրեթէ նոյն միջոցին ափ մը աւազ ինկաւ ոտքերուս առջիւ և գլուխս վերցնելով գլուխ մը տեսայ որ ամփիթատրոնին վրայէն զիս դիտելու համար կ'երկարէր: Տըննուի գլուխը...: Իմ չնայանիս գլուխը. ան՝ որ իմ բոլորներս զեկազարեւրու պաշտօն ունի: Անմիջապէս որ յաջողեցաւ ուշադրութիւնս գրաւել, ձեռքը վերցուց, ցոյց տալու համար որ պարան մը ունէր: Աջ ու ձախ տատանելով գէշ աղէկ նշան ըրի որ ինծի երկարէ: Այս պարանը կազմուած էր պոլսեանի երկու սոկուն կաշիէ փոկերէ, իրարու կապուած և մէկ ծայրն ալ օղակ մը ձեւացուած:

Պարանը գլխէս մարմնիս անցուցի և սահեցուցի թեւերուս տակ .
լսեցի որ բան մը առջեւ հրուեցաւ և զգացի որ զիս վեր կը քաշէին
գլխիվայր , խորտուբորա աւազեայ զառիթափերն իվեր , և պահ մը
վերջ կիստիսեղդ ու ուշաթափ ինքզինքս գտայ խառնարանը եզերող
աւազակոյտի մը վրայ : Տըննու լուսնի ցուքին ներքեւ գունատ դէմ-
քով կը թախանձէր ինձմէ որ չկորսնցնէինք այս թանկագին ժամա-
նակը և չուտով վերադառնայինք վրան :

Յայտնի եղաւ որ մինչեւ խառնարանը տասնչորս մղոնի տարա-
ծուծիւնը Փորնիքի հետքերուն հետեւելով եկեր , յետոյ բանակեալ
վերադարձեր էր ծառաներուս լուր տալու համար , որոնք անդարձո-
րէն պատասխանած էին իրեն թէ՛ ոչ մէկ պատրուակով չէին ուզեր
զբաղիլ Մեռելագիւղը ինկած անձով մը , ըլլայ ան սեւ թէ ճերմակ :
Տըննու այս տեսնելով , երիվարներէս մէկը առեր էր , հեան ալ
պուրկանի երկու փոկերը , վերադարձեր էր խառնարան և հոնկէ զիս
քաշած դուրս , ինչպէս պատմեցի :

Երկու խօսքով եզրափակելու համար այս շատ երկար պատմու-
թիւնը , պիտի բաւականանամ ըսելով որ Տըննու ամսական մէկ մօ-
հիւր ոսկիով իմ ախոզոսեալ ծառա դարձաւ , գումար մը որ ես
նոյնիսկ անբաւարար կը համարիմ այն անգնահատելի ծառայու-
թեան փոխարէն որ ես պարտիմ իրեն : Աշխարհիս մէջ յանուն ոչ մէկ
բանի պիտի չուզեմ այդ անիծեալ վայրերը անգամ մըն ալ ոտքս
կոխել , ոչ ալ յայտնել աւելի որոշակի կերպով իր տեղը , քան ըրի :
Գալով Կունկա Տասին , երբեք չգտայ իր հետքը . մնաց որ չեմ ալ
փափաքիր գտնել : Եթէ այս պատմուածքն ալ հրատարակեցի , միայն
այն յոյսով է , որ գուցէ , շնորհիւ մանրակրկիտ նկարագրութիւննե-
րուս և քիչ մը վերը տուած ցուցակագրութեանս կարելի պիտի ըլ-
լայ կանաչ ձիթապտուղի գոյն որսորդական զգեստ հագած մարդուն
գիակին ինքնութիւնը որոշել :

Փարզմ , Ա . ՍԵՄԱ .

Ա. Սեմայի նախորդ երկը

ԶՐԱՀԱՒՈՐ ԳԱՐՈՒՆ
(Քերթումանք)

Գին 12 ֆրանկ

Դիւնել հեղինակին

53, Rue de Reims, Aulnay-sous-Bois (S. et O.) France

Գին 5 ՖՐԱՆԿ